

Doğru bilgi doğru kaynaktan alınır...

Kâtib Çelebi

FEZLEKE

[Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]

I

Neşre Hazırlayan
Zeynep AYCİBİN

ÇAMLICA

İstanbul 2016

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	IX
ÖNSÖZ	XI
BİBLİYOGRAFYA	XV
KISALTMALAR	XXVIII

I. BÖLÜM

KÂTİB ÇELEBİ'NİN HAYATI	XXIX
-------------------------------	------

II. BÖLÜM

KÂTİB ÇELEBİ'NİN ESERLERİ	XLI
A. BİYOGRAFİK/BİBLİYOGRAFİK ESERLER	XLI
1. <i>Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn</i>	XLI
2. <i>Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl</i>	XLVIII
B. TÂRİHÎ ESERLER	LIII
1. <i>Fezleketü akvâli'l-ahyâr fî 'ilmi't-târih ve'l-ahbâr</i>	LIII
2. <i>Takvîmü't-tevârih</i>	LVIII
C. COĞRAFÎ ESERLER	LXIV
1. <i>Müntehab-ı Bahriyye-i Pîri Re'îs</i>	
2. <i>El-Hâcc Mehmed Re'îs Hemşîre-zâde-i Kemâl Re'îs</i>	LXIV
3. <i>Cihânnümâ</i>	LXVII
D. TERCÜME ESERLER	LXXI
1. <i>Levâmi'u'n-nûr fî zulümât-ı Atlas Minor</i>	LXXI
2. <i>Mülûk-i Küffâr Târîhi</i>	LXXVII
3. <i>Târîh-i Kostantiniyye ve Kayâsıra (Revnaku's salta)</i>	LXXXI
E. PRATİK ESERLER	LXXXVI
1. <i>Düstûrül-'amel li-ıslâhi'l-halel</i>	LXXXVI
2. <i>Tuhfetül-kibâr fî esfâri'l-bihâr</i>	LXXXVIII
3. <i>Mîzânü'l-hakk fî ihtiyâri'l-ehakk</i>	XCIII
F. DİDAKTİK ESERLER	C
1. <i>İlhâmü'l-mukaddes mine'l-feyzi'l-akdes</i>	C
2. <i>İrşâdü'l-hıyârâ ilâ târihi'l-Yunan ve'r-Rum ve'n Nasârâ</i>	CIV

3. <i>Tuhfetü'l-ahyâr fi'l-hikem ve'l-emsâl ve'l-eş'âr</i>	CXI
4. <i>Dürer-i müntesire ve gurer-i münteşire</i>	CXIII
5. <i>Câmiü'l-mütûn min celli'l-fünûn</i>	CXIII
G. HESAP İLMİNE DAİR ESERLER	CXIII
1. <i>Muhammediyye Şerhi</i>	CXIII
H. GÜNÜMÜZDE NÜSHASI BİLİNMEYEN ESERLER	CXIV
1. <i>Tefsîr-i Kadı Beyzâvî Şerhi</i>	CXIV
2. <i>Kânünnâme</i>	CXIV
3. <i>Recmü'r-racîm bi's-sîn ve'l-cîm</i>	CXV
4. <i>Tütün Hakkında Risâle</i>	CXV

III. BÖLÜM

FEZLEKE	CXVI
A. ESERİN İSMİ	CXVI
B. TELİF SEBEBİ	CXVI
C. TELİF TARİHİ	CXVII
D. MUHTEVASI	CXVIII
E. NÜSHALARI	CXIX
F. ÇALIŞMAMIZDA KULLANILAN NÜSHALAR VE BUNLARIN MUKAYESESİ	CXXXI
G. KAYNAKLARI	CLI
1. Hasan Bey-zâde Ahmed, <i>Târîh</i>	CLII
2. Peçuylu İbrahim, <i>Târîh</i>	CLXIII
3. Edirneli Mehmed b. Mehmed, <i>Nuhbetü't-tevârîh</i>	CLXXIV
4. Topçular Kâtibi Abdülkâdir Efendi, <i>Târîh</i>	CLXXXIII
5. Mustafa Sâfî, <i>Zübdetü't-tevârîh</i>	CLXXXIX
6. Tûgî Hüseyin, <i>Tûgî Târîhi (Musîbetnâme)</i>	CXCIV
7. Pîrî Paşa-zâde Hüseyin, <i>Târîh-i Feth-i Hanya</i>	CCI
8. Kara Çelebi-zâde Abdülazîz Efendi, <i>Ravzatü'l-ibrâr</i>	CCV
9. Kara Çelebi-zâde Abdülazîz Efendi, <i>Zafernâme</i>	CCXII
10. Cerrâh-zâde Mehmed, <i>Revân Muhâsarası Târîhçesi</i>	CCXXII
11. Kilârî Mehmed Halife (Hâlisî), <i>Zafernâme</i>	CCXXVI
12. Nev'î-zâde Atâ'î, <i>Hadâ'iku'l-hakâ'ik fi tekmileti's-şakâ'ik</i> ..	CCXXX
13. Kınalı-zâde Hasan Çelebi, <i>Tezkiretü's-şu'arâ</i>	CCXXXIX

14. Cenâbî Mustafa Efendi, <i>el- 'Aylemü'z-zâhir fî ahvâli'l-evâ'il ve'l-evâhir</i>	CCXLII
15. Yabancı Kaynaklar ("Kefere Târîhleri")	CCXLIV
H. TESİRLERİ	CCXLVII
1. Vecîhî, <i>Târîh-i Vecîhî</i>	CCXLVII
2. Hezârfen Hüseyin Efendi, <i>Telhisü'l-beyân fî kavânîn-i Âl-i 'Osmân</i>	CCLIII
3. Abdurrahman Abdi Paşa, <i>Vekâyi 'nâme</i>	CCLV
4. Müneccimbaşı Ahmed Dede, <i>Sahâ 'ifü'l-ahbâr fî vekâyi 'ü'l-a'sâr</i> ..	CCLIX
5. Na'imâ, <i>Ravzatü'l-Hüseyn fî hulâsati ahbâri'l-hafikayn</i>	CCLXXIII
İ. FEZLEKE'NİN ZEYİLLERİ	CCXCVI

IV. BÖLÜM

KÂTİB ÇELEBİ'NİN TARİHÇİLİĞİ VE ÜSLUBU	CCXCVIII
A. TARİHÇİLİĞİ	CCXCVIII
B. ÜSLUBU	CCCVIII
NETİCE	CCCXI
METİN TESİSİNDE TAKİP EDİLEN YOL	CCCXIII
METNİN FİHRİSTİ.....	CCCXVII
METİN	1
DİZİN	1081

TAKDİM

XV. asrın ilk yarısında destan, menakıp ve gazânâmelerle başlayan Osmanlı tarih yazımı, İstanbul'un fethinden sonra çeşitlenerek devam etmiştir. Yukarıdaki türlere kuruluştan başlayan ve hılkatten başlayan genel tarihler ile şehname ve monografik çalışmalar eklenmiştir. XVI. yüzyıla gelindiğinde ilk standart Osmanlı tarihlerinin yanında biyografi ve bibliyografi türlerinin ilk müstakil örnekleri kaleme alınmıştır. Geleneksel tarih yazımının gazavâtnâmeleri bu asırda daha ziyade Selimnâme ve Süleymannâme şeklinde ortaya konulmuş, asrın sonlarında ise ilk mükemmel umumi tarihler kaleme alınmıştır.

Tarih yazıcılığındaki asıl gelişme XVII. yüzyılda olmuş, mevcut kaynak türlerine siyaset, ıslahat ve ahlâka dair eserler ile elçi raporları olan sefaretnâmeler de eklenmiştir. Bu yüzyıla damgasını vuran ve hemen her türde kaleme aldığı eserlerle bütün Osmanlı müellifleri arasında müstesna bir yere sahip olan kişi şüphesiz Kâtip Çelebi olmuştur. Hılkatten ve kuruluştan başlayan umumi tarihleri dışında biyografya ve bibliyografya, siyaset, coğrafya, heyet (astronomi), tıp, matematik, hatta İslamî ilimlerden fıkıh ve tefsir dallarında eserler kaleme alan, Batı dünyasından tercümeleyen yapan bu büyük müellifin *Fezleke*'si Osmanlı kronikleri içinde özel bir yere sahiptir.

İlk kısımları ciddi bir kompilyasyon olan eserin son kısımları müellifin gözlemlerine dayanır ve orijinal kaynak durumundadır. Fakat Kâtip Çelebi'nin eserin bütünü üzerinde yaptığı tashih, ilave ve iptalleri göz önüne alarak *Fezleke*'yi devrine göre çok ciddi bir telif örneği kabul edebiliriz. Eserin müellifin kendi kaleminden çıkmış nüshasının günümüze ulaşması ise kıymetini daha da arttırmaktadır. Kâtip Çelebi, çalışmalarıyla daha sonraki müelliflere özellikle de tarihçilere örnek olmuş, bunlardan Kâtip Çelebi'nin ölümünden bir yıl sonra dünyaya gelen Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi* diye bilinen ünlü tarihini *Zeyl-i Fezleke* olarak adlandırmış; XVIII. asrın çok yönlü müellifi olan Şehrîzade Mehmed Said Efendi ise kendisini tam bir Kâtip Çelebi takipçisi olarak nitelemiştir.

Akademik çalışmalarda yıllardır *Fezleke*'nin Sultan Abdülaziz döneminde 1869, 1870 yıllarında yapılmış baskısının kullanılması Tarih ilmi için büyük hata ve eksiklik idi. Zira bu iki ciltlik baskıda, yapılan atlamalar ve yanlış yazılan özel isimler dışındaki metne yapılan kasıtlı müdahaleler esere ve mü-

ellifine gölge düşürecek, araştırcıları hatalı sonuçlara sürükleyecek nitelikte idi. Bu husus ilk defa merhum Prof. Bekir Kütükoğlu tarafından söz konusu edilmiş ve *Fezleke*'nin acilen ciddi bir basımının yapılması istenmişti.

Burada ilim dünyasının istifadesine sunulan kritik neşir Zeynep Aycibin'in titiz çalışmaları ile ortaya çıkmıştır. Önce bilinmeyen yönleriyle Kâtip Çelebi'nin biyografisini veren araştırmacı, daha sonra bu çok yönlü müellifin eserlerini tanıtmış, bu arada asıl konusu olan *Fezleke*'si üzerinde durmuştur. Klasik edisyon kritik usullerine uygun olarak araştırmalarını yapan Aycibin ağırlıklı olarak *Fezleke*'nin kaynakları ve tesirleri ile kaynak değeri üzerinde durmuştur. Müellifin kaleminden çıkmış orijinal bir metin ortaya koyan ve eklediği mufassal analitik indeksle araştırmacıları hatalarla dolu eski baskıdan kurtaran sevgili talebem Zeynep Aycibin (Seyitkıran)'i tebrik eder başarılı çalışmalarının devamını dilerim.

İlim dünyasına hayırlı ve yararlı olması temennisiyle...

Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN

ÖNSÖZ

Kâtib Çelebi'nin *Fezleke*'si, XVII. yüzyıl Osmanlı tarihine dair çalışmalarda sıklıkla başvurulan kaynaklardan biridir. Eserin 1286-1287 yıllarında yapılmış iki ciltlik bir baskısı vardır ve araştırmacılar tarafından genellikle bu baskı tercih edilmektedir. Öte yandan, baskının hatalarla dolu olduğu hemen herkes tarafından bilinmektedir. Hatta bu hususta Bekir Kütükoğlu, Kâtib Çelebi'yi kaynak olarak kullanmış bulunan Na'îmâ'nın bile, basma *Fezleke*'dekinden çok daha sıhhatli bir *Fezleke* metni sunduğunu söyleyerek, eser üzerinde ilmî bir çalışmanın gerekliliğini ifade etmiştir. Merhum hocanın bu ifadesi, doktora tez konumun belirlenmesindeki başlıca hareket noktası idi.

Fezleke'nin müellif hattı nüshasının günümüzde mevcut bulunması, işin başlangıç aşamasında iken kolaylık sağlayacak gibi görünmüştü. Ancak çalışma ilerledikçe müellif hattı nüshanın, yer yer müellifinkinden farklı bir hatla yazılmış kısımlar içerdiği ortaya çıktı. Farklı hatla yazılmış bu kısımlarda, esere ait başka yazmalara kıyasla eksiklik ve farklılıklar mevcuttu. Bu durum, müellif hattı nüshanın orijinalitesinden şüpheye düşmeme yol açtı. Dolayısıyla, çalışmama dâhil edebileceğim nitelikte başka nüshaların arayışına yönelmem gerekti. Görebildiklerim arasında özellikle iki nüsha üzerinde yoğunlaştım. Bu iki nüshayı diğerlerinden ayıran en önemli özellik, müellife ait bir “mukaddime” ile başlıyor olmalarıdır. Fakat maalesef her ikisinin de istinsah tarihleri ve müstensihleri belirsizdir. Nüshalardan biri İstanbul'da Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde, diğeri Viyana'da Nationalbibliothek'te bulunuyor. Viyana'da bulunan nüshanın bir kopyası elime geçtiğinde bunun, Nuruosmaniye'deki diğer mukaddimeli nüshaya nazaran hiçbir üstün özelliğe sahip olmadığını, tam tersine, bazı satır atlamaları içerdiğini gördüm. Çalışmama dâhil edeceğim ikinci nüshanın Viyana nüshası olamayacağına karar vermem için bu kadarı bana yeterli göründü. Böylece *Fezleke*'nin metnini, Âtîf Efendi Kütüphanesindeki kısmen müellif hattı nüsha ile Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndeki müstensihî belirsiz nüshaya dayanarak tesis etmeye başladım.

Bu şekilde metni ortaya çıkardıktan sonra çalışmanın ikinci aşamasında müellifin hayatı ve eserleri üzerinde durmak gerekiyordu. Üç ayrı otobiyografisi bulunan Kâtib Çelebi'nin hayatı hakkında sunulabilecek yeni bir bilgi yoktu. Bu konuda, mevcut bilgiyi tekrarlamaktan öteye gitmek mümkün olmadı. Müellifin eserleri konusunda ise farklı alanlardaki yirmiyi aşkın eserin

her birine aynı ilgiyle yaklaşabilmek olası değildi. Özellikle tarih ve coğrafyaya dair olan eserleri ön planda tutmak ve bunlar arasında, daha önce hakkında çok fazla şey söylenmemiş eserleri ayrıcalıklı olarak ele almak uygun göründü.

Nihayet, *Fezleke*'nin kendisi başlı başına bir bahis konusu idi. Eserin kaynakları ve tesirleri konusunda bilgi verirken hiçbir detayı atlamamaya çalıştım.

Fezleke'nin kaynaklarının tespiti fazla yorucu değildi. Kâtib Çelebi, kaynaklarının bir kısmını, eserin içinde kendisi bildirmişti. Bundan başka, önümde kıymetli bir yol gösterici olarak, Bekir Kütükoğlu'nun *Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları* adlı çalışması vardı.

Söz konusu çalışmada Bekir Kütükoğlu; Hasan Bey-zâde, Peçuyul İbrahim, Edirneli Mehmed, Topçular Kâtibi, Sâfi Mustafa, Cerrâh-zâde Mehmed, Tûgî Hüseyin, Pîrî Paşa-zâde Hüseyin ve Nev'î-zâde Atâ'î olmak üzere *Fezleke*'nin dokuz kaynağını ele almıştır. *Fezleke*'yi bu dokuz kaynak ile ayrı ayrı karşılaştırırken mümkün olduğunca, Bekir Kütükoğlu'nun değindiklerinden farklı noktalarda yoğunlaşmaya çalıştım. Bir taraftan da eserin başka kaynakları olup olmadığını araştırdım. Neticede, *Fezleke* üzerindeki tesirleri bugüne kadar pek fark edilmemiş olan birkaç kaynak daha (Kilârî Mehmed'in *Zafernâme*'si, Kara Çelebi-zâde Abdülazîz Efendi'nin *Ravzatü'l-ibrâr*'ı ile *Zafernâme*'si, Kınalı-zâde Hasan Çelebi'nin *Tezkiretü's-şu'arâ*'sı ve Cenâbî Mustafa Efendi'nin *Aylemü'z-zâhir*'i) ortaya çıktı.

Eserin tesirleri kısmında ise Vecîhî Hasan Efendi'nin *Târîh*'i, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin *Telhîsü'l-beyân*'ı, Abdurrahman Abdi Paşa'nın *Vekâyi'nâme*'si, Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin *Sahâ'ifü'l-ahbâr*'ı ve Na'imânın *Ravzatü'l-Hüseyn*'i yer almaktadır.

Metinden önce son bir bahis de Kâtib Çelebi'nin tarihçiliğine dairdir. Tarihin önemine dair farkındalığı ve kullandığı metodun üstünlüğü ile yaşadığı dönemin standartlarını aşmış bir tarihçi olarak Kâtib Çelebi'den bahsetmek, çalışmamın bana en keyif veren kısmı oldu.

Çalışmam boyunca kendimi Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'nun vasiyetini yerine getiriyormuşum gibi hissettim. Burada, kendisini rahmetle anmayı borç bilirim. Böyle önemli bir vazifeyi bana teslim etmekten çekinmeyen hocam Prof. Dr. Abdülkadir Özcan'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Çalışmam üzerindeki emeğinden dolayı kendisine minnettarım. Ayrıca, tahlil ve metni baş-

tan sona okuyup benim için kıymetli yönlendirmelerde bulunan Prof. Dr. Şevki Nezihi Aykut'a, Arapça ve Farsça'dan çevirilerde yardımlarını esirgemen Prof. Dr. Ramazan Şeşen ile Prof. Dr. Mustafa Çiçekler'e, başlangıçta tez izleme komitemde iken çalışmamın sonlarında emekliye ayrılan Prof. Dr. Mücteba İlgürel'e, yine tez izleme komitemde yer almakta iken çalışmamın sonlarına doğru Kıbrıs'ta, Lefke Üniversitesinde görev alan, fakat orada iken bile posta yoluyla kendisini rahatsız etmekten geri durmadığım Prof. Dr. Ömer İşbilir'e de teşekkür ederim. Eserin basımını üstlenen Çamlıca İlim, Kültür ve Tarih Araştırmaları Merkezi'ne ve basım safhasındaki emeklerinden dolayı Selman Soydemir ile Soner Demirsoy'a ayrıca teşekkür ederim. Başta ailem, görevli bulunduğum bölümdeki hocalarım ve arkadaşlarım olmak üzere çalışmam esnasında benim için emek sarf eden çok oldu. İsimlerini tek tek zikredemesem de hepsine saygı ve şükranlarımı sunuyorum. Nihayet, eşim Kubilay Seyitkiran'ı ve bu çalışma ile beraber büyüyen kızım Dolunay Seyitkiran'ı sevgiyle anıyorum.

Zeynep AYCİBİN